

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ – Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 105 53 Αθήνα
τηλ./fax 210 3250058
e-mail: nissos92@otenet.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα

Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης
και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων

Επιμέλεια
Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας

© 2011 για την ελληνική γλώσσα εκδόσεις νήσος – Π. Καπόλα

Διόρθωση: Αρετή Μπουκάλα

Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN 978-960-

νήσος
ΑΘΗΝΑ 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	11
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειές της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών	27
ΛΙΛΙΑΝ ΜΗΤΡΟΥ Θεσμικά ζητήματα διαχείρισης και λειτουργίας ερευνητικών υποδομών	75
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση;	129
ΣΤΕΦΑΝΙΑ ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗ Δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων: μια μεθοδολογική επιλογή με πολλαπλά οφέλη και περιορισμούς	161
ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΠΥΡΟΣ Εθνογραφία των επιχειρήσεων και κοινωνική θεωρία: δευτερογενής ανάλυση, εθνογραφική φαντασία και μετα-ερμηνεία εθνογραφικών δεδομένων	189

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ

Η σημασία της ψηφιακής τεκμηρίωσης. Τα πρότυπα τεκμηρίωσης ποσοτικών δεδομένων 217

ΜΑΡΙΟΣ ΒΡΥΩΝΙΔΗΣ

Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα στην Κύπρο: προκλήσεις και στρατηγικές δειγματοληψίας 249

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΟΝΤΟΣ

Σύγχρονες μέθοδοι συλλογής πληθυσμιακών δεδομένων: η περίπτωση των πληθυσμιακών μητρώων 267

ANNA ΛΥΔΑΚΗ

Η κινηματογραφική ταινία ως ντοκουμέντο 293

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ

Κοινωνικές κατασκευές της παιδικότητας μέσα από αναπλαισιώσεις ερευνητικών ευρημάτων στον δημόσιο διάλογο 327

ΝΙΚΟΣ ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ

Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης 349

ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗΣ

Συγκριτική πολιτική κοινωνιολογία: μέθοδος, θεωρία, έρευνα .. 377

ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ

Η προφορική ιστορία στο Μουσείο. Προφορικές μαρτυρίες από τον κόσμο της εργασίας στο Βιομηχανικό Μουσείο της Ερμούπολης 421

ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Μεθοδολογικές προσεγγίσεις ιστορικής-κοινωνικής εξήγησης και έρευνας 449

Βιογραφικά των συγγραφέων 507

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Σύμφωνα με την κοινή αντίληψη και τη συνήθη πρακτική, ο κοινωνικός ερευνητής οφείλει σε κάθε ερευνητικό πρόγραμμα να παραγάγει τα δεδομένα στα οποία θα στηρίξει την εμπειρική διερεύνηση του εξεταζόμενου φαινομένου. Υπ' αυτή την έννοια η χρηστικότητα των παραγόμενων δεδομένων φαίνεται να εξαντλείται στο πλαίσιο του προγράμματος εντός του οποίου έχουν συλλεχθεί και κάθε νέα έρευνα ξεκινά με την υποχρέωση παραγωγής νέων δεδομένων. Η καθολικότητα της ισχύος μιας τέτοιας άποψης, παρά ταύτα, δύναται να αμφισβητηθεί. Οι ερευνητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν στις έρευνές τους δεδομένα που δεν έχουν παραγάγει οι ίδιοι. Στις ποσοτικές έρευνες συχνά αντλούν στοιχεία από βάσεις δεδομένων που έχουν συγκροτήσει άλλοι φορείς στο πλαίσιο της δικής τους λειτουργίας (π.χ., στατιστικές υπηρεσίες, εταιρείες δημοσκοπήσεων ή δημόσιοι οργανισμοί). Αντιστοίχως, σε ποιοτικές έρευνες οι ερευνητές μπορούν να προβούν στην ανάλυση «τεκμηρίων» ή κειμένων που έχουν παραχθεί για άλλους –αλλότριους προς τους ερευνητικούς– σκοπούς, αλλά εν συνεχεία συλλέγονται από τον ερευνητή και γίνονται αντικείμενο της επεξεργασίας του. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο κερδίζει έδαφος μια νέα ερευνητική στρατηγική, η οποία βασίζεται στην επαναχρησιμοποίηση ερευνητικών δεδομένων, τα οποία έχουν παραχθεί σε προγενέστερες έρευνες, από άλλους ερευνητές για νέους ερευνητικούς σκοπούς. Η νέα αυτή ερευνητική στρατηγική αποκαλείται «δευτερογενής ανάλυση».

Η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων σε εγχειρήματα δευτερογενούς ανάλυσης ευνοήθηκε κυρίως από δύο παράγοντες: α) τη ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας, και

β) την αναγνώριση των οφελών που συνεπάγεται η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων από κεντρικούς ερευνητικούς φορείς, οι οποίοι καλύπτουν τις πολιτικές της έρευνας και χρηματοδοτούν ερευνητικά προγράμματα. Οι δυνατότητες που προσφέρουν οι τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας μεταλλάσσουν τους τρόπους επεξεργασίας και αξιοποίησης των δεδομένων, ευνοώντας τη μετάβαση της έρευνας από το στάδιο του «μεμονωμένου» ερευνητικού έργου στην πολλαπλή αλληλοσυσχέτιση και αξιοποίηση δεδομένων και αποτελεσμάτων. Από την άλλη, η δυνατότητα συγκέντρωσης, διαχείρισης και επαναχρησιμοποίησης δεδομένων (ποσοτικών και ποιοτικών), τα οποία έχουν παραχθεί σε ποικίλα πλαίσια από διαφορετικούς ερευνητές, εμφανίζεται ως απάντηση στο αίτημα συγκριτικών προσεγγίσεων στον διεθνικά συγκροτημένο ευρωπαϊκό χώρο. Επίσης, η δευτερογενής ανάλυση προσθέτει υπεραξία στα δεδομένα και μεγιστοποιεί τα επιστημονικά οφέλη μέσω της πολλαπλής αξιοποίησής τους από διαφορετικούς ερευνητές.

Η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων σε μεγάλη κλίμακα καθίσταται πρακτικά δυνατή με τη συγκρότηση ερευνητικών υποδομών, σύνθετων δηλαδή πληροφοριακών συστημάτων που υποστηρίζουν ταυτόχρονα πολλές λειτουργίες, όπως είναι η καταγραφή, η τεκμηρίωση, η αρχειοθέτηση, η ταξινόμηση και η ανάλυση δεδομένων και κειμένων. Μια τέτοια «τεχνική» δυνατότητα εγείρει ωστόσο σειρά επιστημολογικών, μεθοδολογικών, θεσμικών και δεοντολογικών ζητημάτων. Θα πρέπει επίσης να συνοδευτεί από μια νέα ερευνητική κουλτούρα καθώς και νέους τύπους σχέσεων και επικοινωνίας μεταξύ των μελών της ερευνητικής κοινότητας.

Στη συζήτηση του πλέγματος των ζητημάτων που ανακύπτουν σε σχέση με την επαναχρησιμοποίηση ερευνητικών δεδομένων, τη δευτερογενή ανάλυσή τους καθώς και τη συγκρότηση αρχείων δεδομένων και ερευνητικών υποδομών φιλοδοξεί να συμβάλει ο παρών συλλογικός τόμος. Στα άρθρα που περιλαμβάνονται σε αυτόν επιχειρούνται να αναδειχθούν οι ιδιαιτερότητες της εμπειρικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, καθώς και τα θεσμικά, νομικά και ηθικά ζητήματα που

θέτει η παραγωγή και η διαχείριση των κοινωνικών δεδομένων. Καταγράφονται οι δυνατότητες και οι περιορισμοί που συνοδεύουν τη δευτερογενή ανάλυσή τους και διερευνάται η συμβατότητα της εν λόγω ερευνητικής στρατηγικής με την ποιοτική προσέγγιση. Προσδιορίζονται οι όροι και οι προϋποθέσεις, που καθιστούν δυνατή την επαναχρησιμοποίηση δεδομένων και τη δευτερογενή ανάλυσή τους, όπως εξελιγμένα πρότυπα τεκμηρίωσης, εναλλακτικοί και ευέλικτοι τρόποι παραγωγής δεδομένων. Αναδεικνύονται ενδιαφέροντα ζητήματα που προκύπτουν κατά τη διαχείριση και την ανάλυση ειδικού τύπου δεδομένων, όπως τα οπτικοακουστικά τεκμήρια και οι κινηματογραφικές ταινίες, τα δημοσιεύματα στον ημερήσιο τύπο και οι «λόγοι» που παράγονται στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Επίσης, συζητούνται οι δυνατότητες που προσφέρει η συγκρότηση οργανωμένων ερευνητικών υποδομών και αρχείων στη συγκριτική πολιτική κοινωνιολογία, στη μελέτη γεγονότων διαμαρτυρίας καθώς και στην ιστορική έρευνα.

Αφορμή για τη δημιουργία του παρόντος συλλογικού τόμου αποτέλεσαν οι συζητήσεις και οι προβληματισμοί που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος SODANET («Μελέτη σκοπιμότητας για τη συγκρότηση εθνικού ερευνητικού δικτύου και τη συμμετοχή του στην ανάπτυξη και την αξιοποίηση της Ευρωπαϊκής Ερευνητικής Υποδομής CESSDA_RI»). Στο πρόγραμμα, που χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, συμμετείχαν το Πανεπιστήμιο Αιγαίου (συντονιστής φορέας), το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, το Πάντειο Πανεπιστήμιο, το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου και το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Στον τόμο περιελήφθησαν κείμενα που παρουσιάστηκαν στις ημερίδες που διοργανώθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος, καθώς και άρθρα που έγραψαν πανεπιστημιακοί και ερευνητές που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση των επιμελητών. Στόχος μας είναι να συμβάλουμε με τη δημοσίευση αυτών των κειμένων στη διεύρυνση του επιστημονικού προβληματισμού και του διαλόγου για τα ζητήματα των δεδομένων της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας, της παραγωγής, της τεκμηρίωσης, της διαχείρισης και

της ανάλυσής τους, καθώς και των υποδομών που υποστηρίζουν την αρχειοθέτηση και τη διάθεσή τους.

Στον παρόντα τόμο περιλήφθηκαν κατόπιν κρίσης δεκατέσσερα κείμενα. Στο πρώτο κείμενο («*Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειές της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών*») ο *Γιάννης Κάλλας* συζητά τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στις σύγχρονες υπερ-διαφοροποιημένες κοινωνίες επηρέασαν καταλυτικά το ρόλο αλλά και τον τρόπο διεξαγωγής της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη ραγδαία εξέλιξη των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας. Η μεγάλη σημασία που προσδίδεται στις τεχνολογικές αυτές εξελίξεις συμφωνεί με την άποψη που υποστηρίζει ο συγγραφέας, αντλώντας από τη σύγχρονη συστημική θεωρία και την κοινωνιολογία της γνώσης, ότι η παρατήρηση διαφέρει θεμελιακά στις θετικές και τις κοινωνικές επιστήμες. Ενώ στις πρώτες συνίσταται κατά κύριο λόγο στη μεταγραφή των δεδομένων που προσλαμβάνονται αισθητηριακά, στις κοινωνικές επιστήμες διαμεσολαβείται από την επικοινωνία. Συνεπώς, η γενικευμένη χρήση της πληροφορικής τεχνολογίας στην εμπειρική έρευνα μεταβάλλει τους όρους της επικοινωνίας και κατ' επέκταση της παρατήρησης, του σχεδιασμού, της ανάλυσης δεδομένων και εντέλει της θεωρητικής παραγωγής. Μεταβάλλει τους όρους οργάνωσης του επικοινωνιακού ορθολογισμού της επιστήμης, παρέχοντας ένα νέο τεχνολογικό υπόβαθρο, τις ερευνητικές υποδομές. Οι ερευνητικές υποδομές παρέχουν τη δυνατότητα ψηφιοποίησης των τεκμηρίων, καθώς και της συσσώρευσης, μηχανικής διαχείρισης και διάχυσης μεγάλου όγκου δεδομένων διαφορετικών τύπων. Ταυτόχρονα, προσφέρουν κοινά υποδείγματα τεκμηρίωσης και διευκολύνουν τεχνολογικά την εντατική επικοινωνία των μελών της ερευνητικής και επιστημονικής κοινότητας. Οι ως άνω εξελίξεις και οι τεχνολογικές δυνατότητες που παρέχουν οι ερευνητικές υποδομές μπορούν, σύμφωνα με το συγγραφέα, να οδηγήσουν στην αλλαγή μεθοδολογικού υποδείγματος με τη μετακίνηση από το επίπεδο των εντελώς αυτόνομων μεταξύ τους ερευνητικών έργων («μο-

νοφασικό» υπόδειγμα) σε ευρύτερα ερευνητικά προγράμματα, τα οποία ενσωματώνουν οργανικά διαφορετικά ερευνητικά εγχειρήματα («διφασικό» υπόδειγμα). Στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης με τις αυξανόμενες ανάγκες συστηματικών συγκριτικών προσεγγίσεων, ένα εγχείρημα αυτής της εμβέλειας κρίνεται ως θεμελιακό για την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών και της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας.

Η συλλογή, η διαχείριση και η ανταλλαγή δεδομένων μέσω οργανωμένων ερευνητικών υποδομών εγείρει μια σειρά από θεσμικά και νομικά ζητήματα. Στο άρθρο της με τίτλο «*Θεσμικά ζητήματα διαχείρισης και λειτουργίας ερευνητικών υποδομών*» η *Λίλιαν Μήτρου* επισημαίνει τις θεσμικές και νομικές δυσκολίες που τίθενται ενόψει της λειτουργίας ερευνητικών υποδομών στις κοινωνικές επιστήμες. Οι δυσκολίες αυτές αφορούν κατά κύριο λόγο τη συγκρότηση ενός κανονιστικού πλαισίου που θα ρυθμίζει τη διαχείριση των δεδομένων καθώς και τις σχέσεις μεταξύ ερευνητών, φορέων και χρηστών. Στο άρθρο εντοπίζονται τα χαρακτηριστικά των ερευνητικών υποδομών που είναι κρίσιμα ως προς τη θεσμική και νομική τους ρύθμιση. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στους όρους της παραγωγής, ανταλλαγής, διάθεσης δεδομένων και της πρόσβασης σε αυτά, καθώς και στα θέματα που άπτονται των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και των ζητημάτων που εγείρονται αναφορικά με τη διαμόρφωση των σχέσεων των φορέων με τους δημιουργούς περιεχομένου αλλά και τους χρήστες. Επίσης, διερευνώνται τα ζητήματα της πληροφοριακής ιδιωτικότητας των υποκειμένων των κοινωνικών ερευνών, καθώς η προστασία των δικαιωμάτων τους συμπροσδιορίζει τους όρους παραγωγής, διαχείρισης και κοινοχρησίας των δεδομένων. Ενόψει των προαναφερθέντων ζητημάτων η συγγραφέας αφενός καταγράφει τις διεθνείς τάσεις και πολιτικές, και αφετέρου εξετάζει το υφιστάμενο κανονιστικό πλαίσιο στην Ελλάδα, εντοπίζει τα κενά και τις ασάφειές του, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους το παρόν πλαίσιο δημιουργεί προσκόμματα στην ανάπτυξη μιας εθνικής ερευνητικής υποδομής. Προτείνει δε την αναθεώρηση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου έτσι

ώστε να εναρμονιστεί με τις απαιτήσεις που επιβάλλει η παγκοσμιότητα των γνωστικών ροών και να ενταχθούν οι δημιουργούμενες ερευνητικές υποδομές της χώρας στο ευρωπαϊκό και διεθνές ερευνητικό σύστημα. Η αναθεώρηση αυτή, όπως επισημαίνει η Λ. Μήτρου, είναι αναγκαίο να λαμβάνει υπόψη τόσο την περιρρέουσα, ραγδαία μεταβαλλόμενη, τεχνολογική πραγματικότητα όσο και τη δημόσια συζήτηση που αφορά τους όρους διαχείρισης της πληροφορίας και της ανοιχτής πρόσβασης σε αυτή.

Μία από τις πιο σημαντικές δυνατότητες που παρέχουν οι οργανωμένες ερευνητικές υποδομές αποτελεί η δευτερογενής ανάλυση. Στη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων είναι αφιερωμένα τα επόμενα τρία κείμενα του τόμου.

Ο Γιώργος Τσιώλης στο κείμενό του με τίτλο «*Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση*» συζητά τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στην κοινωνική εμπειρική έρευνα. Αρχικά επιχειρεί να οριοθετήσει εννοιολογικά την εν λόγω ερευνητική στρατηγική, διαφοροποιώντας την από άλλες διαδικασίες, όπως η μετα-ανάλυση ή η ανάλυση τεκμηρίων. Στη συνέχεια αναζητά τους λόγους για τους οποίους η δευτερογενής ανάλυση δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην ποιοτική έρευνα. Εστιάζει, ειδικότερα, σε δύο τύπους ενστάσεων που αμφισβητούν τη συμβατότητα της δευτερογενούς ανάλυσης με την ποιοτική προσέγγιση: ενστάσεις που εδράζονται σε επιστημολογικά ζητήματα, και επιφυλάξεις που άπτονται θεμάτων της ερευνητικής ηθικής και δεοντολογίας. Αντιστοίχως παρουσιάζει και τους τρόπους με τους οποίους απαντούν οι υποστηρικτές της δευτερογενούς ανάλυσης σε όσους διατυπώνουν αυτές τις επιφυλάξεις, καθώς και τις λύσεις που προτείνουν σε πρακτικό επίπεδο. Το κείμενο ολοκληρώνεται με μια σταχυολόγηση των οφελών και των δυνατοτήτων που προσφέρει η δευτερογενής ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων στην εμπειρική κοινωνική έρευνα.

Σε αντίθεση με την ποιοτική έρευνα, όπου η δευτερογενής ανάλυση αντιμετωπίστηκε με αρκετές επιφυλάξεις, στην ποσοτική προσέγγιση η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων από άλλους ερευνητές αποτελεί μια καθιερωμένη και συνήθη πρακτική. Στο άρθρο της με τίτλο «*Δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων: μια μεθοδολογική επιλογή με πολλαπλά οφέλη και περιορισμούς*», η Στεφανία Καλογεράκη εστιάζει στις δυνατότητες που παρέχει η επαναχρησιμοποίηση ποσοτικών δεδομένων καθώς και στις δυσκολίες που εμπεριέχουν τέτοιου είδους ερευνητικά εγχειρήματα. Στα οφέλη που προκύπτουν από τη δευτερογενή ανάλυση ποσοτικών δεδομένων συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων η ενίσχυση της συγκριτικής έρευνας, η διεξαγωγή μελετών επιβεβαιωτικής επανάληψης, η εφαρμογή εξελιγμένων πολυμεταβλητών αναλύσεων, ο συνδυασμός δεδομένων από διαφορετικές πηγές που επιτρέπει τη διερεύνηση φαινομένων για τα οποία δεν μπορεί να συλλεχθεί ικανοποιητικός αριθμός περιπτώσεων. Μέσω της δευτερογενούς ανάλυσης δίνεται η δυνατότητα να διεξαχθούν έρευνα και όσοι ερευνητές δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους για την πρωτογενή συλλογή δεδομένων. Αποτελεί, επίσης, ένα σημαντικό εργαλείο για την εκπαίδευση νέων ερευνητών σε ό,τι αφορά τον ερευνητικό σχεδιασμό αλλά και τις τεχνικές ανάλυσης ποσοτικών δεδομένων. Η συγγραφέας, ανατρέχοντας στη σχετική συζήτηση, επισημαίνει παράλληλα μια σειρά τεχνικών, θεσμικών και επιστημολογικών περιορισμών που αντιμετωπίζουν όσοι επιχειρούν έρευνες δευτερογενούς ανάλυσης. Οι περιορισμοί αυτοί, όπως υποστηρίζεται στο κείμενο, οριοθετούν μεν την εμβέλεια των εγχειρημάτων της δευτερογενούς ανάλυσης, χωρίς ωστόσο να ακυρώνουν μια τέτοια προοπτική.

Με τη δευτερογενή ανάλυση δεδομένων και τη μετα-ανάλυση ερευνητικών ευρημάτων από το χώρο της εθνογραφίας των επιχειρήσεων ασχολείται στο κείμενό του ο Θοδωρής Σπύρος («*Εθνογραφία των επιχειρήσεων και κοινωνική θεωρία: δευτερογενής ανάλυση, εθνογραφική φαντασία και μετα-ερμηνεία εθνογραφικών δεδομένων*»). Ο συγγραφέας εστιάζει σε έρευνες που μελετούν ζητήματα οργάνωσης της εργασίας στην παραγωγή και τη χρήση των νέων τεχνολογιών πλη-

ροφορικής και τηλεπικοινωνιών. Θεωρεί το πεδίο αυτό προνομιακό για να παρακολουθήσει την ανάπτυξη της εθνογραφίας του σχεδιασμού ως νέας κυρίαρχης τάσης στο χώρο της εφαρμοσμένης ανθρωπολογίας. Στο άρθρο επισημαίνεται πως η εθνογραφία του σχεδιασμού, με το να εξαντλεί το ενδιαφέρον της στον «πρακτικό» προσανατολισμό της έρευνας, υιοθετεί μια περιγραφική, μη ερμηνευτική προσέγγιση του εθνογραφικού πεδίου/πλαισίου. Επίσης, κατανοεί με περιοριστικό τρόπο τη σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης (περιγραφής και ερμηνείας) ως εάν να είναι στεγανά διακριτή η μία από την άλλη, τη στιγμή μάλιστα που οι έρευνες στο χώρο των επιχειρήσεων δεν καταγράφουν απλώς την πραγματικότητα, αλλά τη συνδιαμορφώνουν ενεργά και συνειδητά. Εντός αυτού του πλαισίου, τονίζει ο συγγραφέας, η δευτερογενής ανάλυση δεδομένων, που προέρχονται από έρευνες της εθνογραφίας του σχεδιασμού, αφενός οφείλει να αναμετρηθεί με μια σειρά ειδικών επιστημολογικών, μεθοδολογικών και δεοντολογικών ζητημάτων και περιορισμών, και αφετέρου ανοίγει (μαζί με τη μετα-ανάλυση και τη μετα-ερμηνεία) νέους ορίζοντες για μια αναστοχαστική υπέρβαση των εμποδίων που θέτει η εθνογραφία του σχεδιασμού στην παραγωγή θεωρητικής ανθρωπολογικής και κοινωνιολογικής γνώσης.

Τα δεδομένα, ποιοτικά και ποσοτικά, για να είναι διαθέσιμα προς επαναχρησιμοποίηση και δευτερογενή ανάλυση θα πρέπει να είναι τεκμηριωμένα με ενδεδειγμένους τρόπους. Στα πρότυπα τεκμηρίωσης των ποσοτικών δεδομένων καθώς και στη σημασία της ψηφιακής τεκμηρίωσης αναφέρεται στο άρθρο του ο *Απόστολος Λιναρδής* («*Η σημασία της ψηφιακής τεκμηρίωσης. Τα πρότυπα τεκμηρίωσης ποσοτικών δεδομένων*»). Όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, τα ποσοτικά δεδομένα αποκτούν νόημα, όταν τεκμηριώνονται βάσει ενός πρόσθετου σώματος δεδομένων, των μεταδεδομένων. Με τα μεταδεδομένα διαμεσολαβείται η δευτερογενής χρήση των δεδομένων καθώς και η περαιτέρω αξιοποίησή τους από τους ανθρώπους και τα συστήματα. Διαφορετικά σύνολα μεταδεδομένων δύνανται να χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των ίδιων δεδομένων από διαφορετικούς

ερευνητές. Στο πλαίσιο όμως της συντονισμένης ανταλλαγής δεδομένων σε μια ευρύτερη ερευνητική κοινότητα, η θέσπιση διαφορετικών μεταδεδομένων καθίσταται προβληματική τόσο για τους ανθρώπους που τα χρησιμοποιούν όσο και για τα συστήματα που υποστηρίζουν αυτή την ανταλλαγή. Η συντονισμένη ανταλλαγή των δεδομένων επιτυγχάνεται βάσει κοινά αποδεκτών τρόπων τεκμηρίωσης, των προτύπων μεταδεδομένων. Στο άρθρο παρουσιάζονται τα σημαντικότερα πρότυπα μεταδεδομένων για ποσοτικά δεδομένα που χρησιμοποιούνται διεθνώς και επιχειρείται μια συγκριτική αποτίμησή τους.

Ο *Μάριος Βρυωνίδης* στο άρθρο του με τίτλο «*Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα στην Κύπρο: προκλήσεις και στρατηγικές δειγματοληψίας*» παρουσιάζει την ερευνητική υποδομή της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (European Social Survey – ESS) μέσα από την εμπειρία του ως εθνικού συντονιστή της Κύπρου στο εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα. Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα είναι μια επισκοπική έρευνα στην οποία συμμετέχουν 30 ευρωπαϊκές χώρες περίπου και έχει σκοπό τη συλλογή ερευνητικών δεδομένων που θα επιτρέπουν συγκριτικές αναλύσεις στο πεδίο της πολιτικής επιστήμης και της κοινωνιολογίας. Ο συγγραφέας αναφέρει αρχικά τα χαρακτηριστικά των επισκοπικών ερευνών και αναδεικνύει ζητήματα που αφορούν τις διαφορετικές μεθόδους συλλογής δεδομένων. Στη συνέχεια παρουσιάζει την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, τις θεματικές ενότητες (σταθερές και κυλιόμενες) που περιλαμβάνει και τις δυνατότητες δευτερογενούς ανάλυσης που παρέχει σε ανεξάρτητους ερευνητές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στις στρατηγικές δειγματοληψίας, επισημαίνοντας ότι στην ESS έχει υιοθετηθεί η λογική της ευελιξίας σε ό,τι αφορά τον δειγματοληπτικό σχεδιασμό, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες που παρατηρούνται σε κάθε χώρα. Παρουσιάζεται δε, ως μια επιτυχημένη πρακτική που εφαρμόστηκε στην Κύπρο, η δειγματοληψία με δειγματοληπτική μονάδα το νοικοκυριό. Αυτή η στρατηγική εφαρμόστηκε κατά τον τέταρτο γύρο συλλογής δεδομένων στην Κύπρο και ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική, αφού οδήγησε στο να αυξηθεί κατά πολύ ο δείκτης ανταπόκρισης στην έρευνα, ο οποίος έφτασε να είναι ο υψη-

λότερος από όλες τις χώρες που συμμετέχουν στην Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα.

Τα πληθυσμιακά δεδομένα αποτελούν βασικά στοιχεία για κάθε ερευνητικό σχεδιασμό και ως εκ τούτου πολύτιμα δεδομένα που περιλαμβάνονται στις ερευνητικές υποδομές. Στο άρθρο του *Κωνσταντίνου Ρόντου* με τίτλο «*Σύγχρονες μέθοδοι συλλογής πληθυσμιακών δεδομένων: η περίπτωση των πληθυσμιακών μητρώων*» παρουσιάζονται οι μέθοδοι συλλογής στατιστικών δεδομένων στον τομέα του Πληθυσμού (πληθυσμιακά δεδομένα). Αρχικά, εκτίθενται οι παραδοσιακοί τρόποι συλλογής των πληθυσμιακών δεδομένων (απογραφικές και δειγματοληπτικές έρευνες), τα χαρακτηριστικά τους, οι τομείς στους οποίους εφαρμόζονται καθώς και τα αδύνατα σημεία τους. Στη συνέχεια ο συγγραφέας εστιάζει στην προσέγγιση της ανάπτυξης πληθυσμιακών μητρώων, μιας εναλλακτικής πρακτικής που έχει καθιερωθεί ή επιχειρείται να καθιερωθεί στις ανεπτυγμένες στατιστικά χώρες. Το σύστημα συλλογής στατιστικών δεδομένων βασισμένο στα Μητρώα Πληθυσμού συγκεντρώνει σημαντικά πλεονεκτήματα καθώς με αυτό περιορίζεται σημαντικά το κόστος που απαιτείται στις παραδοσιακές απογραφές και δειγματοληπτικές έρευνες, μειώνεται η όχληση του κοινού και αυξάνεται πολλαπλάσια η δυνατότητα για συνεχή, επαρκή, έγκαιρη και έγκυρη πληροφόρηση. Η εισαγωγή του ωστόσο απαιτεί καλά οργανωμένες δημόσιες και αυτοδιοικητικές υπηρεσίες, ισχυρό θεσμικό πλαίσιο και αποδοχή από την κοινωνία, ώστε οι πολίτες να συνεργάζονται αρμονικά κατά τη διαδικασία ενημέρωσής του. Η επιτυχία του συστήματος σε αρκετές χώρες με μικρό κυρίως πληθυσμό αποτελεί ένα θετικό προπομπό για μια πιθανή εισαγωγή του στην Ελλάδα, η οποία παρ' όλα αυτά θα πρέπει να προχωρήσει στη συστηματική ενημέρωση του κοινού και των κοινωνικών εταίρων για τα πλεονεκτήματα του συστήματος καθώς και στη σταδιακή εισαγωγή του σχετικού θεσμικού πλαισίου.

Τα τρία επόμενα άρθρα του τόμου πραγματεύονται ενδιαφέροντα ζητήματα που προκύπτουν κατά τη διαχείριση και την ανάλυση ειδικού

τύπου δεδομένων, όπως τα οπτικοακουστικά τεκμήρια, και ειδικότερα οι κινηματογραφικές ταινίες, οι «λόγοι» που παράγονται στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης καθώς και τα δημοσιεύματα στον ημερήσιο τύπο.

Η *Άννα Λυδάκη* στο κείμενό της με τίτλο «*Η κινηματογραφική ταινία ως ντοκουμέντο*» αναδεικνύει το φιλμ ως τεκμήριο και μέσο διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας, παρουσιάζει τη σχέση του κινηματογράφου με τις κοινωνικές επιστήμες και εστιάζει στις μεθόδους ανάλυσης του φιλμικού κειμένου. Η συγγραφέας αναφέρεται στην αυξανόμενη σημασία που αποκτά η χρήση του οπτικού ντοκουμέντου στην κοινωνιολογική έρευνα (μελέτη φωτογραφιών, τηλεοπτικών προγραμμάτων, κινηματογραφικών ταινιών). Συνδέει δε αυτή την τάση με την εμφάνιση των νέων κλάδων των *πολιτισμικών σπουδών* και του *οπτικού πολιτισμού* καθώς και τις αντίστοιχες εξειδικεύσεις στα πεδία της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας (*οπτική ανθρωπολογία* και *οπτική κοινωνιολογία*). Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τον κινηματογράφο –μυθοπλασίας ή ντοκιμαντέρ–, αυτός αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό πεδίο μελέτης, καθώς ο λόγος του δημιουργού –ακόμη και ο φανταστικός– ριζώνει στην πραγματικότητα και στις συγκεκριμένες κοινωνικοϊστορικές συνθήκες ζωής, οι οποίες εκφράζονται μέσα από το έργο του. Γι' αυτό, κοινωνικοί επιστήμονες ενδιαφέρονται για το κινηματογραφικό φιλμ, το αναλύουν ως μορφή και ως περιεχόμενο, μελετούν την κινηματογραφική γλώσσα, τη χρησιμότητα της κινηματογραφικής αφήγησης, την κοινωνική ή καλλιτεχνική αφητηρία του φιλμ, τη λειτουργία του ως ψυχαγωγικού προϊόντος και την πρόσληψή του από το κοινό, τις σχέσεις ανάμεσα στην αφήγηση και το φιλμ, στο φιλμ και την πραγματικότητα. Παράλληλα ωστόσο διερευνούν τους οικονομικούς, ιδεολογικούς, πολιτικούς και τεχνολογικούς όρους της κινηματογραφικής παραγωγής.

Στο άρθρο της με τίτλο «*Κοινωνικές κατασκευές της παιδικότητας μέσα από αναπλαισιώσεις ερευνητικών ευρημάτων στον δημόσιο διάλογο*» η *Παρασκευή Δεληκάρη* εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους αναπλαισιώσεις ερευνητικών ευρημάτων στο λόγο των ΜΜΕ πα-

ράγουν κοινωνικές θεωρήσεις και αναπαραστάσεις που οδηγούν στο στιγματισμό και τον κοινωνικό αποκλεισμό ατόμων και ομάδων. Ως βασικοί μηχανισμοί μιας τέτοιας διαδικασίας αναφέρονται: η περιγραφή πολύπλοκων και αντιφατικών κοινωνικών μορφωμάτων ως ενικών, ενιαίων, ομοιογενών και παγιωμένων οντοτήτων η φυσικοποίηση και η νομιμοποίηση στερεοτυπικών αναπαραστάσεων καθώς και οι άκριτες γενικεύσεις και οι αιτιακοί συσχετισμοί. Η προσέγγιση της συγγραφέως αντλεί θεωρητικά από τη θεωρία του λόγου, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από τους Ernesto Laclau, Chantal Mouffe και Γιάννη Σταυρακάκη. Ειδικότερα το κείμενο εστιάζει σε αναπαραστάσεις της παιδικότητας και της γονεϊκότητας που παρήχθησαν μέσα από τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους αναπλαισιώθηκαν στον αμερικανικό τύπο ερευνητικά ευρήματα που αφορούσαν τις συνέπειες της συστηματικής έκθεσης παιδιών μέχρι δύο ετών σε εκπαιδευτικά βίντεο και εκπαιδευτικά ηλεκτρονικά παιχνίδια. Η συγγραφέας άντλησε το εμπειρικό υλικό από τη διαμάχη ανάμεσα στο Πανεπιστήμιο Washington του Σιάτλ με την εταιρεία Walt Disney, και την παρουσίαση της διαμάχης στον αμερικανικό τύπο. Η συγγραφέας επισημαίνει πως η μελέτη του πλήθους και του είδους των αναπλαισιώσεων των ερευνητικών ευρημάτων είναι σημαντική, διότι παραμένοντας άρρητες και ανεπεξέργαστες από τα υποκείμενα των μιντιακών λόγων οι αναπλαισιώσεις αυτές φυσικοποιούν και νομιμοποιούν στερεοτυπικές αναπαραστάσεις των παιδιών και της παιδικότητας.

Με την ανάλυση των γεγονότων διαμαρτυρίας μέσα από την αποδελτίωση δημοσιευμάτων σε καθημερινές εφημερίδες ασχολείται στο κείμενό του ο Νίκος Σερντεδάκης («*Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης*»). Ο συγγραφέας ανασυγκροτεί τις σημαντικότερες εμπειρικές έρευνες που εστιάζουν στη μελέτη της κύμανσης των διαφορετικών μορφών δράσης σε έναν κοινωνικό σχηματισμό. Στο κείμενο υποστηρίζεται πως η ανάλυση των γεγονότων διαμαρτυρίας μέσα από την αποδελτίωση δημοσιευμάτων σε καθημερινές εφημερίδες, με στόχο τη δημιουργία εκτενών χρονοσειρών δεδομένων, απαιτεί ισχυρές ερευνη-

τικές υποδομές και σημαντική οικονομική υποστήριξη, γεγονός που καθιστά εξαιρετικά δυσχερή την ανάληψη τέτοιων εγχειρημάτων από μεμονωμένους ερευνητές. Υπ' αυτή την έννοια, ο αριθμός των μελετών που έχουν εκπονηθεί διεθνώς είναι σχετικά μικρός. Εντούτοις, οι συγκροτημένες βάσεις δεδομένων, καθώς έχουν διαμορφωθεί ακολουθώντας κοινά πρωτόκολλα έρευνας, έχουν συμβάλει τόσο στη σύγκριση των μορφών διαμαρτυρίας ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνίες όσο και στις διαδικασίες θεωρητικού και μεθοδολογικού αναστοχασμού στο πεδίο της κοινωνιολογίας της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινημάτων.

Η συγκρότηση ερευνητικών υποδομών και οργανωμένων βάσεων δεδομένων παρέχει συν τοις άλλοις τη δυνατότητα συγκριτικών προσεγγίσεων και ερευνών. Στο άρθρο του με τίτλο «*Συγκριτική πολιτική κοινωνιολογία: μέθοδος, θεωρία, έρευνα*», ο Μανούσος Μαραγκουδάκης αναφέρεται στη σημασία που έχει η συγκριτική μέθοδος στις κοινωνικές επιστήμες και, ειδικότερα, στο πεδίο της πολιτικής κοινωνιολογίας. Ο συγγραφέας, αφού εξετάσει τους τύπους διερεύνησης και τους παράγοντες στους οποίους εστιάζει η συγκριτική ανάλυση, προχωρεί στην ιστορική ανασκόπηση και αποτίμηση των σημαντικότερων μεταπολεμικών εφαρμοσμένων θεωρητικών προτύπων συγκριτικής πολιτικής κοινωνιολογίας: τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, τη θεωρία της εξάρτησης, και τη θεωρία της πολιτικής κουλτούρας. Αναλύει τη στενή συσχέτιση αυτών των θεωριών με το διεθνές πολιτικό περιβάλλον στο οποίο καλλιεργήθηκαν και αναπτύχθηκαν, εξετάζει το βαθμό επιτυχίας και αποτυχίας τους, και επισημαίνει τη συνύφανσή τους με μεγάλες κοινωνικές θεωρίες (δομολειτουργισμός, μαρξισμός, βεμπεριανή θεώρηση). Στη συνέχεια επικεντρώνεται στις πρόσφατες θεωρητικές προσεγγίσεις, και ειδικότερα στις προσεγγίσεις των Huntington και Fukuyama. Το άρθρο καταλήγει προτείνοντας τη νεολιττουργική θεωρία των πολλαπλών νεωτεριστικών ως πρόσφορο πρότυπο ανάλυσης του νεοδιαμορφωμένου πολυ-πολικού διεθνούς περιβάλλοντος και των νέων περιφερειακών δυνάμεων.

Ιδιαίτερη θέση στην αρχειοθέτηση και την επαναχρησιμοποίηση ποιοτικών δεδομένων κατέχουν τα αρχεία προφορικών μαρτυριών. Η συγκρότηση τέτοιων αρχείων σχετίζεται με την ανατίμηση της σημασίας των προφορικών μαρτυριών ως ιστορικών τεκμηρίων από τους εκπροσώπους της Προφορικής Ιστορίας. Στη διαδικασία και τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη δημιουργία ενός Αρχείου Προφορικών Μαρτυριών για τον κόσμο της εργασίας στο Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης αναφέρεται το άρθρο της *Λήδας Παπαστεφανάκη* με τίτλο «*Η προφορική ιστορία στο Μουσείο. Προφορικές μαρτυρίες από τον κόσμο της εργασίας στο Βιομηχανικό Μουσείο της Ερμούπολης*». Όπως επισημαίνει η συγγραφέας, η βιομηχανική ανάπτυξη της Ερμούπολης με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της άφησε πίσω της ίχνη και μνημεία: εκτεταμένο αστικό ιστό, βιομηχανικά κτίρια, πλούσιο τεχνικό εξοπλισμό. Το σημαντικότερο όμως είναι το πλήθος εργατών, εργατριών και τεχνιτών που στήριξαν αυτή την ανάπτυξη. Οι προφορικές μαρτυρίες τους τεκμηριώνουν τον κόσμο της εργασίας σε πολλές και αθέατες διαστάσεις του, αλλά επιπλέον μεταφέρουν την ανθρώπινη εμπειρία και την εργατική κουλτούρα, μετασχηματισμένες από τη μνήμη. Η ανάγκη διάσωσης και καταγραφής της ιστορικής μνήμης και των εμπειριών ζωής των εργαζόμενων ανθρώπων στην πολυπλοκότητά τους επέβαλε τη συγκρότηση ενός Αρχείου με προφορικές μαρτυρίες στο Βιομηχανικό Μουσείο της Ερμούπολης. Η επεξεργασία του υλικού που συγκεντρώνεται στο Αρχείο έχει σκοπό να φωτίσει όψεις της καθημερινής ζωής, των εργασιακών διαδικασιών, των συνθηκών εργασίας, αλλά και της κουλτούρας των υποτελών τάξεων της πόλης. Το Αρχείο προφορικών μαρτυριών συγκροτήθηκε στα 1999-2000 με βάση μια επιστημονικά τεκμηριωμένη μεθοδολογία, η οποία επιτρέπει τον έλεγχο των πληροφοριών και τη διαδικασία απόκτησής τους, καθώς και την πρόσβαση στις συνεντεύξεις.

Στο καταληκτικό κείμενο του τόμου («*Μεθοδολογικές προσεγγίσεις ιστορικής-κοινωνικής εξήγησης και έρευνας*») ο *Νίκος Ναγόπουλος* εξετάζει κριτικά συγκεκριμένους τύπους κοινωνιολογικής και ιστορικής εξήγησης, έτσι όπως διατυπώνονται στο πεδίο της ερμη-

νευτικής και της αναλυτικής ιστορικής κοινωνιολογίας. Στα εξηγητικά αυτά σχήματα διερευνώνται οι σχέσεις ανάμεσα στην ιστορία και τις κοινωνικές επιστήμες και κυρίως η δυνατότητα επιστημονικών προσεγγίσεων στην ιστορία, αλλά και τα όρια τέτοιων προσεγγίσεων. Υπ' αυτό το πρίσμα επαναπροσδιορίζεται και η ίδια η έννοια της επιστημονικής και αντικειμενικής διερεύνησης των ιστορικών συμβάντων, στο βαθμό που η αδέσμευτη επιστημονική οπτική που χάραξε ο Ranke, με την περίφημη προγραμματική του πρόταση για τη μελέτη των γεγονότων «έτσι όπως αυτά στην πραγματικότητα συνέβησαν», δεν ικανοποιεί τον πλουραλισμό και τη συνθετότητα της σύγχρονης επιστημονικής μεθοδολογίας στο πεδίο της ιστορικής γνώσης.

Ολοκληρώνοντας, θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας σε όλους όσοι συνέβαλαν στην πραγματοποίηση της έκδοσης αυτής. Πρωτίστως, στους συγγραφείς των κειμένων, στον Γεράσιμο Κουζέλη και στην Πόλα Καπόλα, που περιέλαβαν στις Εκδόσεις νήσος το βιβλίο αυτό, καθώς και στην Αρετή Μπουκάλα που διεκπεραίωσε με ιδιαίτερη φροντίδα τη γλωσσική επιμέλεια των κειμένων.

Γιώργος Τσιώλης
Νίκος Σερντεδάκις
Γιάννης Κάλλας

